

ATATÜRK DÖNEMİ İKTİSAT POLİTİKALARI*ECONOMIC POLICIES OF ATATÜRK PERIOD***Atila AYDIN**Öğretim Görevlisi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, MYO
ataydin@gelisim.edu.tr Orcid: 0000-0002-9265-5930**ÖZET**

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti, içinde bulunduğu tüm olumsuzluklara rağmen iktisadi kalkınma yolunda tüm güçlerini seferber etmiştir. Cephede kazanılan bağımsızlık savaşının tamamlayıcısı olarak görülen ekonomik kalkınma meselesi de tıpkı bir savaş gibi çok sayıda cephede mücadeleyi gerektirmektedir. Bu nedenle dış ticarete, para ve maliye politikasında, tarımda, sanayide, kısaca her alanda önemli çabalar gösterilmiş ve bu çabaların sonucu da büyük oranda alınmıştır. Bu çalışmanın amacı her şeye sıfırdan başlamış Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Atatürk'ün sağlığında uygulanan ekonomik politikaları ve sonuçlarını araştırmaktır. Araştırma, tarihsel süreç içinde yapılmış ve dönemi önceleyen koşullar da çalışmaya dahil edilmiştir. Bu konuda yapılacak olan daha spesifik çalışmalara bir temel oluşturmak ve Atatürk döneminde uygulanan ve başarıya ulaşan iktisadi politikalarından günümüz için dersler çıkarmak bu çalışmanın diğer çıktıları oluşturmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Osmanlı Ekonomisi, Liberal Dönem, Devletçilik, Dış Ticaret

1

ABSTRACT

Gazi Mustafa Kemal Ataturk founded the Republic of Turkey in the leadership, despite all the negative development in which it has mobilized all its forces towards economic development. The issue of economic development, which is seen as a complement to the war of independence at the front, requires struggles on many fronts, just like a war. For this reason, significant efforts have been made in foreign trade, monetary and fiscal policy, agriculture, industry, briefly in every field, and the results of these efforts have been largely achieved. This economic policy implemented in Ataturk's health, which is the purpose of the founder of the Republic of Turkey, work has started everything from scratch and evaluate the results. The research has been conducted within the historical process and the conditions prior to the period were also included in the study. The other outputs of this study are to create a basis for more specific studies to be carried out on this subject and to draw lessons from the economic policies implemented and successful in Atatürk's period.

Key Words: Atatürk, Ottoman Economy, Liberal Period, Statism, Foreign Trade**1.GİRİŞ**

Cumhuriyetin kurulması ile birlikte bazı alanlarda cumhuriyet öncesi dönemden ciddi kopuşlar gözlenmekte, bazı alanlarda ise süreklilikler görülmektedir. 1923 yılı sonrası iktisadi yaşam hem süreklilik hem kopuşları içinde barındırmaktadır. 1912 Balkan Savaşı'ndan itibaren sürekli savaş halinde olan Osmanlı İmparatorluğu'nda halk artık yorgun düşmüş, erkek nüfusunda büyük azalma meydana gelmiş ve ekonomik faaliyetler büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Bu çerçevede Atatürk dönemine ait ekonomi politikalarının incelenmesinde cumhuriyet öncesi dönem önem arz etmektedir. Bu nedenle çalışmanın girişten sonraki ikinci bölümünde Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemdeki

iktisadi durumu tarihsel çerçevede incelenmiş, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı'dan devraldığı ekonomik miras ve koşullar analiz edilmiştir.

Cumhuriyetin ilanından Atatürk'ün 1938 yılında ölümüne kadar uygulanan iktisadi politikaların homojen politikalar olmadığı görülmektedir. İlk yıllarda daha liberal ve özel sektör merkezli politikalar uygulanmış, özel sektöre yönelik çeşitli teşvikler ve kolaylıklar sağlanarak ekonomik kalkınma sağlanmaya çalışılmıştır. 1930'dan sonra ise liberal politikalar terkedilmiş ve devletçi politikalar öne çıkmıştır. Uygulanan farklı politikalar, bu çalışmaya da temel teşkil etmiş ve Atatürk dönemi ekonomi politikaları, iki alt dönemde ele alınmıştır. Üçüncü bölümde 1923-1929 dönemi, dördüncü bölümde ise 1930-1938 dönemi incelenmiştir. Çalışmanın son bölümü sonuç kısmına ayrılmış ve çalışmanın çıktıları ortaya konmuştur.

2.OSMANLI MİRASI

Osmanlı ekonomisi, klasik dönem olarak adlandırılan 1451-1579 döneminde (Fatih Sulatan Mehmet, İkinci Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman'ın padişahlığı) iki tane sosyal sınıfa dayanmaktadır. Bu sınıflar yönetici sınıf (askerler) ve üretici sınıf (reaya) şeklindedir. Yönetici sınıfın merkezdeki temsilcisi yeniçeriler (kapıkulları), taşradaki temsilcileri ise sipahiler olarak isimlendirilmektedir. Toprak mülkiyeti esas olarak devlete aittir, bir başka ifadeyle miridir. Bu çerçevede topraktan elde edilen gelirler de aslında devlete ait olmaktadır. Ancak devlet, topraktan elde edilen vergileri toplama işini taşradaki temsilcileri sipahilere teslim etmiştir. Sipahiler vergi toplama işi karşılığında tımar adı verilen bir gelir elde etmektedir. Bu durum taşradaki sipahileri ayrıcalıklı kılmakta, reaya üzerinde yönetim ve yetki kullanma hakkı vermektedir. Bu sistemin en büyük avantajı devletin büyük bir askeri harcama yapmadan büyük bir orduyu besleyebiliyor olmasıdır. Ayrıca taşrada kamu düzeni de bu sisteme bağlı olarak sağlanmış olmaktadır (Kıray, 1995:48).

Sipahi ile reaya arasındaki sınıfsal çelişki, Avrupa feodalizmindeki senyör ile serf arasındaki çelişkiye göre farklılık arz etmektedir. Senyörler toprağın sahibiyken sipahiler toprağın sahibi değil, devletin temsilcisi konumunda bulunmaktadır. Bu temsilcilik görevi gerektiğinde sonlandırılabilen, böylece sınıfsal bir değişim gerçekleşebilmektedir. Bu nedenle Osmanlı'da sınıfsal çelişki batıda olduğu gibi derinleşmemiştir. Sipahi ve reaya aynı üst kuruma hizmet eden iki farklı yapı olarak yaşamıştır. Oysa batıdaki sınıfsal çelişki, gelişmenin dinamosunu oluşturmuş ve Fransız devriminin temellerini oluşturmuştur. Osmanlı tımar sisteminde derin bir sınıfsal çelişkinin olmaması, elbette sistemi kusursuz hale getirmemektedir. Hatta böyle bir ekonomik yapı, piyasa mekanizmasında meydana gelen olumsuzluklardan daha kolay etkilenmektedir. Bu nedenle dış ticaret kapitülasyonları ile Osmanlı ekonomisinin geniş ölçüde dünya piyasa ve para dalgalanmalarına henüz bağlanmamış olduğu dönemde bile, Kanuni zamanındaki büyük piyasa gelişiminin etkileri altında tımar sistemi çoktan bunalım geçirmeye başlamıştır (Berkes, 2013:275). Tımar sisteminin çöküş sürecine girmesindeki en büyük etken, sipahilerde görülen feodalleşme eğilimi olmuştur. Feodalleşme eğilimi, sipahilerin hem devletle hem de reaya ile olan ekonomik ilişkilerini sarsmış ve dönüşüm başlamıştır. Bu çerçeve içinde sipahiler bazı bölgelerde isyanlar çıkarmış ve fakirleşen reaya da bu isyanlara katılmıştır. Celali isyanları, bu isyanların en bilinenidir ve Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının son döneminde bütün Anadolu'da ve Rumeli'de kuvvetli bir düzensizlik söz konusudur. Celali isyanlarına çok geniş bir katılım olmakla birlikte, bu ayaklanmaların liderlerinin ayaklanma nedenleri incelendiğinde amaçlarının, vergi toplama rantının kendilerinden alınmasını engelleme girişimleri olduğu görülmektedir (Gökbunar, 2007:13). Askeri ve mali ihtiyaçlardan dolayı ortaya çıkan tımar sistemi, XVI. Yüzyıldaki savaş, piyasa ve para ekonomisindeki gelişmelerle, özellikle ticarete iltizamcılığın ve sarraflığın gelişmesiyle, bu iki ihtiyacın ikisi de lüzumsuz, anakronik ve yersiz bir hale gelmiştir (Berkes,2013:283).

Tımar sisteminin tasfiyesinin ardından iltizam sistemi devreye girmiştir. İltizam sistemi, toprağın belirli bir ücret karşılığı belli yıllarla özel kişilere kiralanmasını ifade etmektedir (Yardımcı vd, 2020:63). İltizamları alan kişiler ise mültezim olarak adlandırılmaktadır. İltizam sisteminin en önemli özelliği, mültezimlere yereldeki hükümet sorumluluklarının da devredilmesi olmuştur (Tabakoğlu,

2016:332). Önceleri iltizam süresi üç yıl olarak belirlenmiş, ancak devletin nakit ihtiyacı nedeniyle bu süre bir yıla indirilmiştir. Bu durum vergi gelirlerinde tahribata yol açmış ve malikane sistemi denilen bir uygulamaya geçilmiştir. 1695 yılında uygulanmaya başlanan malikane sisteminde devlet, bir gelir kaynağından vergi toplama hakkını, vergiyi toplayacak kişiye hayatının sonuna kadar satmaktadır (Özvar, 2003:20). Tımar sisteminden iltizam sistemine geçiş, birbirlerine kenetlenmiş varlıklı ve güçlü bir ayan hiyerarşisinin doğmasına yol açmıştır (Kıray,1995:60). İltizamdan sonraki aşama olan malikane sistemi de ayanlık sisteminin daha da güçlenmesine neden olmuştur. Esasen askeri zümreden oluşan ayanlar malikane sistemi yoluyla daha da zenginleşmiştir. Böylece, Osmanlı devleti ilk defa servetini bir başka zümreyle paylaşmıştır. Ayanlık, XVIII. Yüzyıldan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli iktisadi kurumu haline gelmiştir. Ayanlığın iki önemli işlevi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Osmanlı maliyesi için bir kredi mekanizması olması, diğeri ise vergi toplama görevi üstlenmiş olmasıdır. Ayanlık sistemi bu haliyle tüm iktisadi egemenliği ele geçirmiştir. Ancak ayanlar aşırı vergilendirme veya borç dolayısıyla terk edilmiş toprakları işgal ederek, otlakları, ormanları ve geleneksel olarak köylülerce kullanılan diğer toprakları gasp ederek, borçlanmak üzere arazilerini ipotekleyen, ama borçlarını ödeyemeyen köylülerin arazilerine el koyarak veya kaba kuvvet yoluyla pek çok toprağın denetimini ele geçirmişlerdir (Kıray,1995:61). Dolayısıyla ayanlık kurumu, bu yapıyla merkezi devletin otoritesini büyük ölçüde sarsmıştır. Artık Osmanlı devleti için ayanlık sistemi, bir vergi toplama ve kredi mekanizması değil bir iktisadi rakip haline gelmiştir.

XIX. Yüzyıl Osmanlı maliyesi, ayanlar ile devlet arasındaki çatışmalar ile şekillenmiştir. Bu nedenle Osmanlı modernleşmesi de merkezi devletin gücünü yeniden kazanma çabası olarak ifade edilmektedir. Merkezi gücü arttırmaya yönelik olarak ilk hareketi Üçüncü Selim gerçekleştirmiş ve batılı modern bir ordu anlayışıyla Nizam-ı Cedit'i 1793 yılında kurmuştur. Ancak Rumeli ayanlarının isyanı ile Üçüncü Selim tahttan indirilmiş ve Nizam-ı Cedit dağıtılmıştır. Üçüncü Selim'den sonra tahta çıkan İkinci Mahmut, ayanlar ile bir anlaşma imzalamış ve bir süre sukunet sağlanmıştır. Keyder (2008)' e göre bu anlaşmanın imzalanmasının ardından merkezi otorite, ayanı siyasi düzeyde olduğu gibi iktisadi düzeyde de büyük ölçüde yenilgiye uğratmayı başarmıştır. Nitekim bu dönemde ayan sınıfının önce etkinliği azaltılmış, daha sonra tümüyle ortadan kaldırılabilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik sisteminde yaşanan tüm bu olumsuzluklara rağmen iktisadi çöküşün asıl mekanizmalarını Avrupa coğrafyasında yaşanan gelişmeler oluşturmaktadır. Avrupa'da merkantilizm ile başlayıp sanayi devrimi ile devam eden iktisadi gelişmeler, yukarıda açıklanan para ve maliye sistemindeki olumsuzluklarla birleşince ekonomik çöküş de kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu bağlamda Osmanlı ile Avrupa ilişkilerinin incelenmesi önem arz etmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ile olan ticaret ilişkileri XVII ve XVIII. Yüzyıllarda önemli artışlar göstermiştir. Avrupa mallarının Doğu Akdeniz pazarlarını istila etmesi ise sanayi devriminden sonra gerçekleşmiştir (Pamuk, 2009: 139). Avrupa'da sanayi devrimini önceleyen merkantilizm döneminde Osmanlı ekonomisi hala sağlam yapısını korumaktadır (İnalçık, 2000: 248). Avrupa merkantilizminin ilk amacı ülkelerin değerli maden biriktirmesi olmuştur. Değerli madenler güç ve refah göstergesi olarak algılanmakta, ayrıca savaş zamanlarında önemli bir finansal kaynak olarak görülmektedir (Hafta, 1964: 6). Değerli maden biriktirmenin en önemli mekanizması ise dış ticaretin geliştirilmesi olarak benimsenmiştir (Gomes, 1987: 39). Avrupa ülkeleri, bu anlayış doğrultusunda Osmanlı pazarını da değerlendirmek istemiş ve Osmanlı'ya mal satmak için yoğun bir çaba içine girmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, merkantilizm sürecine dahil olamamış ve geleneksel ekonomi yapısını sürdürmeye çalışmıştır. İmparatorluğun merkantilizmle ilk teması 1535 yılında Fransa ile imzalanan kapitülasyon anlaşması olmuştur. Kapitülasyon anlaşması Osmanlı'nın açık pazar olma sürecinin başlangıcını ifade etmektedir. Buna benzer anlaşmalar daha sonra diğer Avrupa devletleri ile de imzalanmıştır. Kapitülasyonlar ile imparatorluğun zenginleşmesi hedeflenmiş olsa da uzun vadede Osmanlı devleti bir açık pazar haline gelmiştir. 1600'lü yıllara gelindiğinde artık Osmanlı İmparatorluğu iktisaden ve siyaseten güç kaybetmeye başlamış ve iktisadi egemenlik; merkezi otoriteden yerel beyliklere, zorbalara ve ticareti elinde bulunduran azınlıklara geçmiştir. Avrupa devletlerinin bu yerel güçlerle işbirliği içine girmesi merkezi otoriteyi zayıflatmış ve Şark Meselesi

olarak ifade edilen sorun da böylece ortaya çıkmıştır. Artık Osmanlı pazarının ele geçirilmesi bir siyasi mesele haline gelmiş, hatta Fransa bu uğurda savaşı dahi göze almıştır (Kazgan, 1981: 34). Ancak süreç savaşılsız ilerlemiş ve 1671 yılında yeni bir kapitülasyon anlaşması daha imzalanmıştır. Tüm bu olumsuzluklara rağmen, 1700'lü yılların başında Osmanlı ekonomisi hala Avrupa ile boy ölçüşecek durumdadır. Tablo 1, bu dönemdeki Osmanlı İmparatorluğu'nun ihraç ettiği malları göstermektedir. Tablodan görüldüğü gibi XVIII. Yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu, üretim gücü ve üretim teknolojisi açısından batı ile hala rekabet edebilecek güçtedir. İhracat yapabilecek yapısını henüz kaybetmemiş ve batı ile bütünleşecek bir iktisadi altyapıya sahiptir. Ancak bu aşamadan itibaren bir gelişme olmamıştır.

Tablo 1: Osmanlı İmparatorluğu'nun XVIII. Yüzyıl Başında İhraç Ettiği Mallar

MALLAR	MALLARIN ÜRETİM YERİ VEYA İHRAÇ YERİ
Pamuk ve yün	İzmir, Selanik, Lübnan
Keçi kılı ve ipliği	İstanbul, İzmir
Ham ipek	Trablusgarp, Kıbrıs, İzmir, Mora, Halep
Zeytinyağı	Girit
Tiftik yünü	İzmir
Hayvan derisi	Mısır, İstanbul
Safran ve keten	İzmir
Buğday	Mora, Selanik
Pirinç	Dimyat, Mısır
Moka kahvesi	Kahire
Kuru üzüm	Mora
Sinameki	Mısır, Trablus
Keten kumaşlar	Mısır
Pamuklu kumaş	Halep
Halı ve aba	İzmir, Selanik
Saten	Halep
İpek mendil ve örtü	İstanbul, İzmir, Halep, Kıbrıs

Kaynak: Kazgan (1981: 37)

Bu noktada Osmanlı İmparatorluğu, Fransa ile 1740 yılında bir kapitülasyon anlaşması daha imzalamıştır. Bu anlaşmanın kendisinden öncekilerden farkı ise sürekli olmasıdır. I. Mahmut döneminde imzalanan bu anlaşma, gelecek dönemleri de kapsaması bakımından sürekli kapitülasyon olarak da anılmaktadır (Pamir, 2002: 89). Bu kapitülasyonlar sonun başlangıcı olmuştur. İngiltere ve Fransa, merkantilizm dönemi boyunca korumacı bir iktisat politikası izlemiş, gümrük vergileri ile yerli üretimini güvence altına almış ve bu yolla hem üretimini hem de ihracatını arttırabilmiştir. Oysa Osmanlı İmparatorluğu'na hep bunun tersini önermiş ve her seferinde de kabul ettirmişlerdir.

Son kapitülasyon anlaşmasının imzalanmasının ardından Avrupa ekonomisi yeni bir sürece girmiş, merkantilizm ile sağlanan sermaye birikimi ve teknik buluşlar, sanayi devriminin temelini oluşturmuştur. Teknik gelişmenin hemen hemen her alanda yaşandığı görülmektedir. Pamuklu dokuma sanayiinde John Kay'ın 1733 yılında seyyar mekiği icat etmesiyle dokuma hızı artmış, arkasından hem iplik üretimi hem de dokuma alanlarında icat edilen mekanik alet ve tezgahlar önemli ilerlemeler sağlamıştır. Metalurji alanında cevherlerin eritilmesi sırasında yeterli ısıyı elde edebilmek için yüksek fırınlarda odun kömürünün yerini kok kömürü almıştır. Böylece İngiltere'nin zengin maden kömürü yatakları kullanıma geçmiş, demir ve dökme demir üretimi artmaya başlamıştır. Enerji alanındaki en önemli buluş ise James Watt'ın buhar makinesini icadı olarak tarihe geçmiştir. Böylece

dokuma tezgahlarını, şahmerdanları, matbaa makinelerini buhar makinesiyle çalıştırmak mümkün olabilmektedir. Kimya sektöründe de asit, klor, soda vs'nin üretilmesi ile kumaşların ağartılması, sabun imalatı, cam üretimi gibi çeşitli sınai faaliyetler için gereken araç ve olanaklar sağlanmıştır. Ayrıca buhar ve kömür kullanımı sadece sanayi ile sınırlı kalmamış, ulaştırma alanında da büyük yenilikler kaydedilmiştir. 1815 yılında ilk lokomotif üretilmiş, 1830 yılında ise ilk demiryolu inşa edilmiştir. Denizcilik alanında da 1820 yılında yelken yerine buhar kullanılmaya başlanmış, ayrıca 1822 yılından itibaren gemi üretiminde ağaç yerine demir kullanılmaya başlanmıştır (Maillet, 1983: 43-50).

Sanayi devrimi ile birlikte büyük üretim artışları sağlanmıştır. Örneğin dokuma için ithal edilen ham pamuk miktarı 1701 yılında bir milyon libre, 1750'de 3 milyon libre, 1781 yılında ise 5 milyon libre olmuştur. 1802 yılına gelindiğinde ise bu miktar 60 milyon libreye kadar çıkmıştır. Teknolojik üretimin görüldüğü her alanda durum benzer şekilde ilerlemiştir. Kırk yılda kömür üretimi on kat artmış, demir üretimi ise 1788 yılında 68.000 tondan 1839 yılında 1.347.000 tona çıkmıştır (Kazgan,1982:45).

Avrupa'da sanayi devrimi yaşanırken Osmanlı İmparatorluğu bu sürece dahil olamamış ve üretim düzeyini arttıracak teknik gelişmelerden faydalanamamıştır. Ancak bu süreç içerisinde Osmanlı ekonomisi, Avrupa ile bütünleşmeye çalışmaktadır. Bu çerçevede 1838 yılında İngiltere ile Baltalimanı Ticaret Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu, dış ticaretteki tekelleri düzenden, özel sınırlamalardan ve olağanüstü durumlarda getirilen ek vergi koyma hakkından vazgeçmiştir (Pamuk, 2009:29-30). Bu anlaşma ile Osmanlı tamamen bir açık pazara dönüşmüş ve dış ticaretin ürün yapısı değişmiştir. Osmanlı ekonomisi, hammadde ihraç eden ve bitmiş mamul ithal eden bir ekonomik yapıya dönüşmüştür (Dura ve Altıparmak, 2000: 23). 1838 yılında İngiltere ile imzalanan anlaşmadan sonra, 1851 yılına kadar ilerleyen süreçte diğer Avrupa ülkeleri ile de benzer anlaşmalar yapılmıştır (Baskıcı, 2005:49). Siyasal alanda da gelişmeler yaşanmış ve 1839 yılında Tanzimat Fermanı ile yeni bir toplumsal anlayış başlamıştır. Tanzimat fermanı ile Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan azınlıklara ve yabancılara hukuki ayrıcalıklar tanınmıştır. Bu hukuki ayrıcalıklar, gelir dağılımında önemli dönüşümlere sebep olmuştur. Azınlıklar, yeni haklarını kullanarak ticaret hayatındaki üstünlüklerini pekiştirmiş, bir yandan da bağımsızlık mücadelesine giren anavatanlarına kaynak aktarmaya başlamışlardır (Kazgan,1982:71).

Sanayi devriminin iktisadi yaşama getirdiği yeni bir kavram ise finans kapital olarak bilinmektedir. Sanayi devrimi ile üretim hacmi, teknik buluşlar sayesinde bir anda çok genişlemiştir. Sistemin devamı için talebin de aynı oranda gelişmesi gerekmektedir. Ayrıca batı ülkelerinde kaçınılmaz olarak işçi hakları ile ilgili bazı hukuki düzenlemeler yapılmış ve bu nedenle maliyetler artmıştır. Maliyetlerdeki artış, fiyatlara yansımış ve bu durum, dış pazarlardaki talebi düşürmüştü ve yerli üretimlerin rekabet gücünü biraz olsun arttırabilmiştir. Dış pazarlardaki talebi arttırabilmek için gereken finansman sorununa çözüm bulunması amacıyla talebi canlandıracak dış krediler verilmeye başlanmıştır. Bu krediler, yeniden üretimin finansmanından artan miktar olarak ifade edilmektedir. Yani fazladan para, dış kredi olarak verilip hem ithalat talebi arttırılmış hem de yüksek faiz geliri elde edilebilmiştir. Bu fazla paranın uluslararası piyasalarda nemalandırılması finans kapitalin temelini oluşturmuştur. Finans kapital, artık Osmanlı İmparatorluğu başta olmak üzere İspanya ve Latin Amerika devletleri ve daha sonra Mısır, Uzak doğu ülkelerine yabancı sermaye ve krediler olarak akmaya başlamıştır. Finans kapital, asıl büyük karları ise devletlere verdiği borç paralardan elde etmiştir. Sanayi devrimi sonrası batı ülkelerinden ithalatı artan devletler, doğal olarak sürekli dış ticaret açığı vermeye başlamışlardır. Ayrıca yerli üretimin çöküşü ile büyük vergi kayıplarına uğrayan devletler, bütçe açıklarını artık finanse edemez hale gelmişlerdir. Devletlerin nakit ihtiyacı için borçlanmaya mecbur kalmaları, finans kapitali artık iktisadi hayatın en önemli unsuru haline getirmiştir (Kazgan, 1982: 101).

Osmanlı İmparatorluğu'nun finans kapital ile etkileşime geçmesi, sonun başlangıcını oluşturmuştur. Gümrük vergilerinin yüzde üç seviyesine düşmesi nedeniyle batı ülkelerinin ürünleri Osmanlı pazarlarına yığılmıştır. Yerli üretimin ithalat nedeniyle çökmesi, dış ticaret açıklarına neden olmuştur. İthalatın orantısız artması nedeniyle gümrük vergi oranları düşse de önceleri gümrük vergi gelirleri artmış ancak dış ticaret açıklarını karşılamak için asla yeterli olmamıştır. Dolayısıyla artık Osmanlı

İmparatorluğu, dışarıdan beslenen bir ekonomik yapı haline gelmiştir. Osmanlı altın stoku ise tamamen erimiştir. Diğer bir yandan Tanzimat reformları çerçevesinde memur sayısı artmış, bütçe giderleri yükselmiştir. 1854 yılına gelindiğinde Kırım Savaşı'nın da getirdiği yüklerle artık dış borçlanma kaçınılmaz olmuştur. Dış borcun alınmasıyla tüketim piyasası iyice canlanmıştır. Osmanlı ekonomisi, artık sürekli olarak borç almadan varlığını sürdüremeyecek bir yapıya bürünmüştür. Alınan borçlar ile her seferinde yeni yatırımlar yapılacağı söylenmiş fakat bütün para yine ithalat ve tüketime gitmiştir. Dolayısıyla batı ülkelerinden alınan borç paralar yine bu devletlere geri gitmiştir. Böylece hem batı ülkelerindeki şirketlerin talep yetersizliği sorunu ortadan kalkmış hem de egemen devletler faiz gelirlerini arttırarak daha zengin hale gelmiştir. Vadesi gelen borçları ve faizleri ödemek için tekrar borç para bulmak zorunda kalan Osmanlı maliyesi artık çökmüştür. Finans kapital için artık Osmanlı İmparatorluğu hasta adam olarak tanımlanmaktadır. Dış borçların ödenmesinin olanaksızlığı, devletin gelirlerinin finans kapitale temlik edilmesine kadar gitmiş, bu amaçla finans kapitalin yönetiminde Düyunu Umumiye kurulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, böylece ekonomik olarak tüm bağımsızlığını kaybetmiş ve iflasını açıklamıştır. Ayrıca bu dönemde dış borçların komisyonculuğunu yapacak bir nesil de yetişmiştir. Böylece finans kapitalin beslediği sermaye piyasaları ve borsalarda Galata sarrafları kendilerini göstermeye başlamıştır (Kazgan, 2005a: 15).

1908 yılına gelindiğinde İkinci Meşrutiyet ilan edilmiş ve bozulmuş ekonomik yapının düzeltilmesi için politikalar üretme çabasına girilmiştir. 1913 ve 1915 yıllarında yapılan sanayi sayımları, bugünkü Türkiye sınırları içinde kalan Batı Anadolu ve Marmara bölgelerinde, 1908 yılından önce kurulmuş sanayi tesislerinin, 20 un değirmeni, 2 makarna, 6 konserve, 1 bira fabrikası, 2 tütün mağazası, 1 buz, 3 tuğla, 3 kireç, 7 kutu, 2 yağ, 2 sabun, 2 porselen imalathanesi, 11 tabakhane, 7 marangoz ve doğrama atölyesi, 7 yün, 2 pamuklu iplik ve dokuma, 36 ham ipek, 1 ipekli dokuma ve 5 sair dokuma fabrikası, 35 matbaa, 8 sigara kağıdı, 5 madeni eşya 1 kimyasal ürün fabrikasından ibaret olduğunu göstermektedir (Boratav, 2015: 20-21). 1910 yılında, Osmanlı'nın ihracatının % 90'ı hammadde ve gıda maddelerinden, ithalatının büyük çoğunluğu ise bitmiş mamul mallardan oluşmaktadır. 1913 yılında ise ihracatın milli gelire oranı %14, ithalatın milli gelire oranı % 19 düzeyindedir. Tarımsal üretimin % 26'sı ihraç edilmektedir (Buluş ve Mercan, 2002: 150). Bu süreçte yaşanan savaşlar dış ticareti sekteye uğratmış ve tekrar bir ulusal ekonomi anlayışı ortaya çıkmıştır. 1913 yılında çıkarılan Teşviki Sanayi Kanunu, bu çerçevede ulusal bir burjuvazi yaratmayı amaçlamaktadır. 1919 yılından itibaren iktidar Kuvayı Milliye'ye geçtikten sonra milli burjuvazi yaratma çabaları daha fazla artmış ve sanayileşme hedefi, Türkiye ekonomisinin temel dinamizmi haline gelmiştir. Böylece Osmanlı modernleşmesi, iktisadi anlamda bir başarı gösterememesine rağmen cumhuriyete önemli bir bilgi birikimi, parlamenter sistem deneyimi, basın kurumları, çağdaşlaşma, demokratikleşme ve sanayileşme hedeflerini miras olarak bırakmıştır.

3. 1923 – 1929 DÖNEMİ

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte siyasal açıdan önemli dönüşümler yaşanmış, tüm kurumsal yapı değiştirilmiş ve çağdaşlaşma yolunda önemli adımlar atılmıştır. Ancak günün nesnel koşulları ve uluslararası kısıtlar nedeniyle siyasal alandaki köklü dönüşümler, iktisadi alana yansımamış ve bu dönem 1908-1922 döneminin devamı niteliğinde olmuştur. 1913 yılında çıkarılan Teşviki Sanayi kanunu ile sanayinin gelişmesi hedefi, milli bir burjuva sınıfı oluşturma çabaları gibi politikalar aynı şekilde geçerliliğini korumuştur.

Atatürk dönemi ekonomi politikalarında 1923-1929 yılları arasının ayrı bir alt dönem olarak incelenmesinin nedeni, bu dönemin 1930'dan sonra uygulanacak olan iktisat politikalarına göre daha liberal unsurlar taşımasıdır. Göreceli olarak uygulanan liberal politikalar, esasen bir ideolojik tercih değil, koşulların bir dayatması olarak görülmektedir. Savaştan yeni çıkmış ve yeni kurulmuş bir ülkenin sanayileşme ve kalkınma çabaları, siyasi alanda kazanılan bağımsızlığın iktisadi anlamda da kazanılması mücadelesi olarak değerlendirilmektedir.

3.1. İzmir İktisat Kongresi

İttihat Terakki iktidarından sonra, milli mücadele döneminde ekonominin önemi de iyice anlaşılmıştır. Bu nedenle henüz cumhuriyet kurulmadan 17 Şubat 1923'te İzmir'de iktisat kongresi

toplanmıştır. İzmir’de toplanan Türkiye İktisat Kongresi’nin toplanma amacı, savaştan yorgun çıkmış olan iktisadi faktörlerin ve birimlerin birbirlerini tanımalarını sağlamak, onların ihtiyaçlarını tespit etmek, iktisadi konular üzerine dikkatleri çekmek ve iktisat politikalarını da bu sonuçlara göre belirleme isteğidir (Gökçen, 1998: 3256). Alınan kararlara göre, yerli üretim özendirilecek, lüks ithalattan kaçınılacak, ekonomik gelişmeye katkısı olmak koşuluyla yabancı sermayeye izin verilecektir. Ayrıca iç gümrükler kaldırılacak, koruyucu gümrük tarifeleri kabul edilecek, sanayicilere kredi vermek üzere bir sanayi bankası kurulacaktır (Parasız, 1998:3).

Yapılan tespitler ve alınan kararlardan anlaşıldığı gibi milli bir ekonomi yaratmak, dışa bağımlılığı ortadan kaldırmak ve sanayileşerek kalkınmak kongrenin temelini oluşturmaktadır. Kongrede alınan kararlar daha çok dilek ve hedefleri oluştursa da ulusal bir ekonomi oluşturma iradesi açıkça görülmektedir. Yabancı sermayeye soğuk bakılmaması, ekonomik faaliyetlerin ve yatırımların özel sektör eliyle yürütülmesi, devletin rolünün düzenleyici ve teşvik edici olarak tanımlanması, dönemin liberal yönünü ifade etmektedir. Ancak gelişmiş bir burjuva sınıfının olmayışı, olanların da sanayiden çok kısa vadeli karların daha cazip olduğu ticaret sektöründe yoğunlaşması, teşviklerin yasal ve uluslararası kısıtlar nedeniyle tam olarak uygulanamaması, 1929 ekonomik krizi gibi sebeplerle iktisat kongresinde alınan kararlar tam olarak uygulamaya geçirilememiş ve hedeflenen sanayi lehine yapısal dönüşüm gerçekleştirilememiştir. Uluslararası kısıtların en önemlisi, Lozan Antlaşmasında alınan ekonomik kararlar olarak görülmektedir.

3.2. Lozan Antlaşması

Lozan Antlaşması, henüz cumhuriyet kurulmadan 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanmıştır. Esasen antlaşmanın ekonomik hükümleri, İzmir İktisat Kongresinde alınan kararların uygulanmasını engelleyici nitelikte hükümler içermektedir. Antlaşmaya göre, gümrük tarifeleri beş yıl süreyle aynı kalacak, bazı istisnalar dışında ithalat ve ihracat yasakları kaldırılacak, yeni yasaklar da yürürlüğe girmeyecektir (Boratav, 2014:32). Böylece dış ticaret politikasındaki temel araçlardan biri olan gümrük tarifelerini değiştirme gücü Türkiye’nin elinden alınmıştır (Taşkın, 2003:135). Türkiye’nin lehine alınan en önemli karar kapitülasyonların süresiz olarak kaldırılması olmuştur. Böylece Türkiye, ekonomik bağımsızlık yolunda önemli bir engelden kurtulmuştur. Osmanlı borçları, Lozan’ın önemli gündem maddelerinden biri olmuş ve bu borçlar, Osmanlı İmparatorluğu içinden çıkan ülkeler arasında paylaştırılmıştır. Fakat en büyük pay, Osmanlı borçlarının üçte ikisi Türkiye üzerinde kalmıştır. Böylece Türkiye Cumhuriyeti, kalkınma hedefinin başında borçlu konumuna düşmüştür (Aksu, 2006: 122). Osmanlı borçlarının ödenmesine 1929 yılında başlanacaktı. Türkiye’nin Yunanistan’dan talep ettiği savaştaki yıkımın tamirat bedeli karşılığında ise Dedeoğlu, Türkiye’ye bırakılmıştır. Lozan Antlaşması’nın olumsuz sayılabilecek hükümlerine rağmen sanayileşme hedefinden vazgeçilmemiş ve zorlu koşullar içinde sanayinin ilk adımları atılmaya başlanmıştır (Boratav, 2015: 44-45).

3.3. Tarım Sektörü

Tarım sektöründeki en büyük devrim aşar vergisinin kaldırılması olmuştur. Aşar vergisi, Osmanlı İmparatorluğu’nun en önemli mali kaynağıydı. Geleneksel olarak tarımsal üretimin yüzde onu olarak alınıyordu. Vergiyi mültezimler peşin olarak devlete ödüyor, ardından köylüden topluyordu. Devletin önemli bir kaynağı olmakla birlikte, bu biçimiyle mültezimler açısından da zahmetsiz bir kazanç kapısı olan aşar vergisinin kaldırılması, devletin köylüden yana bir tutum almasının bir göstergesidir. Cumhuriyetin kuruluş felsefesine uygun olan bu operasyonla devlet büyük gelir kaybına uğramıştır. 1924 yılında mültezimlerin aşar karşılığında yaptığı ödemeler, toplam hükümet gelirlerinin yüzde 22’sini, dolaysız vergilerin ise yüzde 63’ünü oluşturmaktadır. 1925 yılında aşar vergisinin kaldırılmasıyla 1924 ile 1926 yılları arasında dolaysız vergilerin toplam gelirler içindeki payı yüzde 30’dan yüzde 22’ye düşmüştür (Koçtürk ve Gölalan, 2010).

1923-1929 yılları arasında tarımsal üretim büyük oranda artmıştır. Üretim artışında en önemli etken, savaşın sona ermesiyle erkek nüfusun tekrar toprağına dönmesini sağlayan barış koşulları olmuştur. Köylü lehine yapılan vergi ve teşvik düzenlemeleri de köylü lehine bir kaynak aktarımını sağlamış ve bu süreç üretim artışını körüklemiştir. Tablo 2’de 1923-1929 yılları arasında sektörlere göre

GSMH'nin gelişimini göstermektedir. Tablodan görüldüğü gibi tarımsal üretim neredeyse dönem sonunda üç katına çıkmıştır. Tarımın GSMH içindeki payı da benzer bir eğilim göstererek sürekli artmıştır. 1929 itibarıyla tarım sektörünün payı yüzde 51.6'ya kadar çıkmıştır. Tarımsal üretimin artış nedenleri yukarıda belirtildiği gibi öncelikle savaş sonrası toprağına dönen erkek nüfus ve tarıma verilen teşvikler olmuştur. Ancak hedeflenen ekonomik yapı, sanayinin payının yükselmesi idi. Tarımsal üretimin artması da hedeflenmekle beraber sanayi üretiminin daha fazla oranda artarak ekonomide yapısal bir dönüşüm amaçlanmıştır. Ancak tersinin gerçekleştiğini, hatta hizmetler payının dahi düştüğü görülmektedir. Özetle Türkiye ekonomisi, 1923 -1929 yılları arasında İzmir İktisat Kongresinde en çok konuşulan sanayileşme hedeflerini tutturamamış ve yapısal bir dönüşüm gerçekleştirememiştir.

Tablo 2: Sektörlere Göre GSMH (Milyon TL) ve Yüzde Payları

YILLAR	TARIM GSMH	TARIM YÜZDE PAYI	SANAYİ GSMH	SANAYİ YÜZDE PAYI	HİZMETLER GSMH	HİZMETLER YÜZDE PAYI
1923	377.3	39.2	125.7	13.6	449.6	47.2
1924	570.3	47.4	118.2	9.8	515.3	42.8
1925	729.9	47.8	145.2	9.5	650.5	42.6
1926	815.0	49.4	162.6	9.8	672.7	40.8
1927	602.1	40.9	186.1	12.6	683.0	46.4
1928	718.7	44.0	184.0	11.3	729.8	44.7
1929	1069.3	51.6	199.2	9.6	804.6	38.8

Kaynak: DİE, 1996

8

3.4. Sanayi Sektörü

İzmir İktisat kongresinde sanayinin gelişimine ilişkin kararlar aşağıda özetlenmiştir (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 1973).

- Hammaddesi yurt içinde yetişen veya yetiştirilebilen sanayi dalları kurulmalıdır.
- El işçiliğinden ve küçük imalattan süratle fabrikaya ve büyük işletmeye geçilmelidir.
- Devlet, yavaş yavaş iktisadi görevleri de olan bir organ haline gelmeli ve özel sektör tarafından kurulamayan teşebbüsler devletçe ele alınmalıdır.
- Özel teşebbüse kredi sağlayacak bir devlet bankası kurulmalıdır.
- Dış rekabete dayanabilmek için sanayinin toplu ve bütün olarak kurulması gereklidir.

Ancak bu kararlar başta Lozan Anlaşması hükümleri nedeniyle temenni olarak kalmış ve tam olarak hayata geçirilememiştir. Sermaye birikiminin yetersizliği ve burjuvazi sınıfının cılız olması da hedeflere ulaşmada diğer etkenlerdir. Tablo 2'de görüldüğü gibi sanayinin GSMH içindeki payı 1923 yılında yüzde 13.6 iken 1929 yılında yüzde 9.6 seviyesine düşmüştür. Ancak tüm bu olumsuz koşullara rağmen kendinden önceki döneme göre bir hayli ilerleme de olmuştur. Sanayileşme çabaları, meyvelerini bu ilk dönemde vermeye başlamıştır. Yapısal dönüşüm gerçekleştirilip sanayi sektörü ekonomide ağırlığını hissettiremese de varlığını hissettirmiştir. 1923-1929 yılları arasında imalat sanayiinde katma değer yaklaşık üç misli artmış, şeker ve çimento sanayilerinin kurulmasıyla ekonomi iki önemli mala kavuşmuştur. 1923 yılında 47.700 ton şeker ithal edilirken 1933 yılında 17.350 tona düşmüş, yerli üretim ise 65.000 tona yükselmiştir. 1923 yılında 13.000 ton civarında olan yerli çimento üretimi 1933 yılında 145.000 tona kadar çıkmıştır. Yünlü dokuma ise 1923 yılında 400 ton civarındayken 1933 yılında 2.700 ton olarak gerçekleşmiştir (Kazgan, 2002).

1927 yılında uygulamaya konulan Teşviki Sanayi Kanunu da amacına ulaşamamıştır. Gümrük politikalarının kısıtları, vadesi gelmekte olan Osmanlı borçları ve 1929 yılında ortaya çıkan ekonomik buhran gibi nedenlerle girişimciler verilen teşviklerden pek faydalanmamış, daha fazla kar bekledikleri ticaret, aracılık, komisyonculuk gibi faaliyetlere yönelmişlerdir. Bu kanunda yerli sanayi sektörüne ucuz devlet arazisi tahsisi, çeşitli vergi muafiyetleri, taşıma indirimleri gibi teşvikler ve muafiyetler getirilerek sermaye birikimine destek verilmiştir (Çoşkun, 2003: 75). Ancak teşviklerden yararlanan firmalar genelde sanayi kuruluşları olmamıştır. Buna rağmen yeni fabrikaların açılmasıyla bir canlanma yaşanmıştır. Dönem boyunca kurulan yeni fabrikaların listesi Tablo 3'te verilmiştir. Ankara'nın yeni baştan kuruluşu ve önemli altyapılarının tamiri ve yeniden inşası, tüketim mallarına dönük imalat sanayisine fon ayrılmasına engel olmuştur. Bu nedenle tüketim malları sanayisine yönelik pek bir yatırım gerçekleşmemiştir. Sanayiye finansman sağlamak üzere kurulan Sanayi ve Maadin Bankası da bu işlevini sermaye yetersizliği ve yasal kısıtlamalar sebebiyle gerçekleştirememiştir. Tablo 3'te görüldüğü gibi sanayiye kazandırılan yeni fabrikalar her ne kadar dönemin koşulları içinde başarı olarak görülse de genç cumhuriyetin hedefleri daha ileridedir.

Tablo 3: Dönem Boyunca Açılan Sivil ve Askeri Sanayi Tesisleri

TESİSİN ADI	KURULUŞ YILI
Ankara Marangoz Fabrikası	1921
Ankara Silah Fabrikası	1923
Eskişehir Uçak Tamir Fabrikası	1924
Kırıkkale Topçu Mühimmat Fabrikası	1925
Eskişehir Cer Atölyeleri	1925
Adana Mensucat Fabrikası	1926
Kırıkkale Çelik Döküm ve Haddehanesi	1926
Kırıkkale Pirinç Döküm ve Haddehanesi	1926
Eskişehir Uçak Bakım İşletmesi	1926
Alpullu Şeker Fabrikası	1926
İstanbul'da İnşaat Demiri Üreten İlk Haddehane	1926
Kayseri Uçak ve Motor Fabrikası	1926
Bakırköy Çimento Fabrikası	1926
Uşak Şeker Fabrikası	1926
Bünyan Dokuma Fabrikası	1927
Bursa Dokumacılık Fabrikası	1927
Ankara Fişek Fabrikası	1928
Ankara Çimento Fabrikası	1928
İstanbul Bomonti Türk Mensucat Fabrikası	1928
Gaziantep Mensucat Fabrikası	1928
Ayancık Kereste Fabrikası	1929

Kaynak: Doğan. 2013

Tablo 2 tekrar incelendiğinde tarım sektöründeki ortalama yıllık büyüme oranının 1923-1929 arasında ortalama %19 olduğu görülmektedir. Sanayi sektörünün ise aynı dönem içinde yıllık ortalama büyüme oranı %8 civarındadır. Hizmet sektöründeki yıllık ortalama büyüme ise %10 düzeyindedir. Tüm ekonominin yıllık ortalama büyüme hızının %13.8 olduğu düşünülürse büyümenin kaynağının tarımsal üretim olduğu da açıkça ortaya çıkmaktadır. Bazı çalışmalarda aritmetik ortalama alınmakla beraber zamana göre ortaya çıkan verilerde geometrik ortalamanın daha uygun olduğu düşüncesiyle burada geometrik ortalamaları hesaplayarak sunmak daha doğru bir yaklaşım olarak değerlendirilmiştir. Yıllar bazında da bakıldığında tarım, sanayi ve hizmetlerin yıllık artış hızları hesaplanarak Tablo 4’de sunulmuştur. Tabloda yer alan oranlar cari fiyatlarla her yıl meydana gelen yüzde artışları ifade etmektedir. Burada amaç sektörleri birbiriyle karşılaştırmak olduğu için cari fiyatlar kullanılmıştır. Yapılan hesaplamalara göre dönem boyunca tarım sektörü 1927 haricinde hep toplam GSMH’nin üzerinde bir büyüme sergilemiştir. 1927 yılı ise ekonominin daraldığı bir yıldır. Yani tarımdaki büyüme toplam büyümenin üzerinde seyrettiği gibi küçülme olunca da toplam ekonomideki daralmadan daha fazla küçülmüştür. 1927 yılı için yapılabilecek bir diğer saptama ise tarımın aksine sanayi sektörünün yüksek bir büyüme oranına ulaşmasıdır. 1926 ve 1927 yılları sanayinin tarımdan ve toplam ekonomiden daha fazla büyüdüğü yıllar olarak tarihe geçmiştir. Ancak 1928 ve 1929 yıllarında sanayi üretimi, yakaladığı bu ivmeyi devam ettirememiş ve tekrar bu yıllarda tarım daha fazla büyümüştür. Hizmet sektörü dönem boyunca hiç daralma yaşamamış, cari fiyatlarla hep büyümüştür. Hizmet sektörü hakkında burada yapılabilecek en önemli saptama ise tarımdan çok sanayiyle birlikte hareket ettiği yönündedir. Yani sanayi geliştikçe doğal olarak hizmet sektörü de aynı yönde bir değişim göstermektedir. Aynı ilişkinin hizmet sektörü ile tarım sektörü için geçerli olduğu en azından 1923-1929 arası için görülmemektedir. Tablo 4’teki hesaplamalar, bu bölüme kadar tartışılan sanayileşmedeki sıkıntıları da aslında özetlemektedir. Ekonomideki daralmaya rağmen 1927 yılında sanayideki büyüme, Teşviki Sanayi Kanunu’nun olumlu etkileri olarak değerlendirilebilir. Tarımsal üretimdeki 1924 yılında görülen rekor büyümenin kaynağının ise daha önce değinilen savaş koşullarının biterek erkek nüfusun toprağa dönüşü olduğu görülmektedir. 1928 ve 1929 yıllarında sanayideki gerilemeyi de Osmanlı borçlarının vadesinin yaklaşmaya başlaması ve 1929 büyük ekonomik buhranının ortaya çıkmasının yarattığı olumsuz etkiler olarak yorumlanabilir. Son iki yıldaki küçülme, ekonomik politikaların yeniden gözden geçirilmesine neden olmuş ve sonraki dönemde uygulanacak devletçi politikalarının temelini oluşturmuştur.

10

Tablo 4: Sektörlere Göre Cari Fiyatlarla Büyüme Oranları (%)

YILLAR	GSMH BÜYÜME ORANI	TARIM SEKTÖRÜ BÜYÜME ORANI	SANAYİ SEKTÖRÜ BÜYÜME ORANI	HİZMET SEKTÖRÜ BÜYÜME ORANI
1924	26.4	51.2	-6.0	14.6
1925	26.7	28.0	22.84	26.2
1926	8.2	11.7	12.0	3.4
1927	-10.9	-26.1	14.5	1.5
1928	11.0	19.4	-1.1	6.9
1929	27.0	48.8	8.2	10.2

3.5. Dış Ticaret

Türkiye ekonomisi, gerek Lozan Antlaşması hükümlerinin kısıtları gerekse devletin özel sektör ağırlıklı bir ekonomi politikasını benimsemesi nedeniyle 1923-1929 yılları arasında dışa açık bir yapıdadır. Dolayısıyla dış ticaret, ekonomik yapı içinde önemli bir yer tutmaktadır. Keyder (1982)'e göre 1923 ile 1929 yılları arasında toplam tarımsal hasılanın %20'si ihraç edilmektedir. Bu oran, 1908 ile 1914 arasında %14 dolayındadır. Ekonominin dışa bağıllığı, Osmanlı dönemine göre artmıştır. Tütün, kuru üzüm, pamuk, incir, fındık, yün, afyon ve yumurta, toplam ihracatın %60-72'sini, sanayi tüketim malları ise ithalatın çok büyük bir bölümünü oluşturmaktadır (Boratav,2015). Bir başka ifadeyle Türkiye ekonomisinin 1923-1929 yılları arasında dünya ekonomisi ile olan ilişkisi, hammadde ihracatçısı, sanayi tüketim malı ithalatçısı şeklinde gerçekleşmiştir. Sanayileşme hedefiyle yola çıkan genç cumhuriyet, tam tersine ithalatçı bir konuma düşmüştür. Giderek artan dış ticaret açıkları ise zamanla finansal sorunları da beraberinde getirmiş ve yatırımlara ayrılması gereken kaynaklar, bu açıkların finansmanında kullanılmaya başlanmıştır.

Döneme ait dış ticaret verileri Tablo 5'te verilmiştir. Görüldüğü gibi dış ticaret açığı, 1929 yılında 49 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise 1924 yılında %82 iken 1929 yılında %61'e kadar düşmüştür. Türkiye'nin dışa bağımlılığı giderek artmaktadır. Tablo 4'ten 1927 yılında toplam GSMH küçülürken sanayi sektörünün büyüdüğü sonucuna varılmıştı. Dış ticaret verilerine bakıldığında da 1927 yılında hem ihracatın hem de ithalatın önemli miktarda azaldığı görülmektedir. Aynı yıl içinde sanayideki büyüme ise sanayileşme ile dışa bağıllık arasındaki ters yönlü ilişkiyi göstermesi bakımından anlamlıdır. Ancak ihracattaki düşüş ithalattaki düşüşten daha fazla olduğu için ihracatın ithalatı karşılama oranı da 1927 yılında en düşük seviyesine ulaşmıştır. 1924 yılındaki dış ticaret fazlası ve rekor düzeydeki ihracatın ithalatı karşılama oranı ise sanayideki küçülmeye birlikte değerlendirildiğinde bu iyileşmenin büyük ölçüde tarımsal üretim ve hammadde ihracatından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

11

Tablo 5'te bir ayrıntıyı da gözden kaçırmamak gerekir. Dönem boyunca ihracatın azalıp ithalatın arttığı tek yıl 1929 yılıdır. Dünyanın büyük bir ekonomik kriz yaşadığı 1929 yılı, Türkiye'yi en çok dış ticaret konusunda etkilemiştir. Türkiye ekonomisi, hammadde ihracatçısı ve sanayi ürünü ithalatçısı bir konum almıştır. Krizle birlikte hammadde fiyatlarındaki düşüş, buna karşılık ithal sanayi mallarının fiyatındaki artış 1929 yılında Türkiye ekonomisine büyük bir dış açık olarak yansımış ve ihracatın ithalatı karşılama oranı da dönemin en düşük seviyesine gerileyerek %60'a kadar düşmüştür. Tarımsal ürünlerdeki dış ticaret hadlerinin de Türkiye aleyhine geçmesi, diğer yandan bu açıkları besleyerek 1929 bunalımının etkilerini Türkiye ekonomisine yansıtmıştır.

Tablo 5: Yıllara Göre Dış Ticaret

YILLAR	İHRACAT (BİN \$)	İHRACAT YÜZDE DEĞİŞİM	İTHALAT (BİN \$)	İTHALAT YÜZDE DEĞİŞİM	DIŞ TİCARET DENGESİ (BİN \$)	DIŞ TİCARET HACMİ (BİN \$)	İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI
1923	50.790		86.872		-36.082	137.662	58.5
1924	82.435	62.3	100.462	15.6	-18.027	182.897	82.1
1925	102.700	24.6	128.953	28.4	-26.253	231.653	79.6
1926	96.437	-6.1	121.411	-5.8	-24.974	217.848	79.4
1927	80.749	-16.3	107.752	-11.3	-27.003	188.501	74.9
1928	88.278	9.3	113.710	5.5	-25.432	201.988	77.6
1929	74.827	-15.2	123.558	8.7	-48.731	198.385	60.6

Kaynak: TÜİK, 2020

3.6. Bankacılık

Yapılması planlanan sanayi yatırımları için etkin bir bankacılık sisteminin varlığı da önem arz etmektedir. 1924 yılında kurulan İş Bankası'nın hem sanayi hem de ticari krediler veren, ayrıca katılım ortaklığı da sağlayan bir yapıda olması hedeflenmiştir. İş Bankası bu işlevini sağlayabilmiş, kayırma politikaları hariç tutulursa birçok işletmenin kuruluşuna önderlik etmiştir (Boratav, 2015: 41).

1925 yılında ise Ekonominin özel sermaye eliyle gelişebilmesini, devletin doğrudan sanayi ve bunun tabanı olan maden işlerinde destekleyebilmesi amacıyla Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur (Tamzok, 2008: 185). Banka, Ticaret Bakanlığı'na bağlı bir anonim şirket olarak organize edilmiştir. Bankanın iştirak edeceği veya kredi sağlayacağı sektörler, sanayi ve madencilik olarak belirlenmiştir. Ayrıca Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası, bir yatırım bankası olmasına rağmen mevduat toplama yetkisine de sahip olarak geniş yetkilerle donatılmıştır. Ancak mevduat hacmi dönemin koşullarında düşük olduğu için, sanayi ve madencilik alanında bankanın finansman gücü yetersiz kalmıştır. Kaynaklarını iştirak ettiği kuruluşların karlarından ve devlet fonlarından sağlamaya çalışan banka, bir süre sonra kredi dağıtmada yetersiz kalmıştır. 1932 yılında ise Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası'na devredilmiştir. Bu yetersizliklerle birlikte, dönemin koşullarına göre başarılı sayılabilecek iştirakler de gerçekleştirilmiş ve sanayileşme adına Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın önemli katkıları olmuştur. Tablo 6'da bankanın iştirakleri verilmiştir. Tablodan görüldüğü gibi, Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası, toplam 16 anonim şirkete 1.177.500 TL tutarında katkıda bulunmuştur. Ayrıca bu ortaklıklara, 4.838.427 TL kredi kullandırmıştır (Oyal, 1981:79-81). Tablo 6'da göze çarpan bir başka önemli nokta, bazı işletmelerin sermayesinin neredeyse tamamının banka tarafından karşılanmış olmasıdır. Toplam iştiraklere bakıldığında ise tablodaki 16 şirketin toplam sermayesinin yüzde 33'ü Sanayi ve Maadin Bankası tarafından finanse edilmiştir. Madencilik sektöründe ise hedeflenenin aksine yüksek bir yatırım finansmanı ayrılamamıştır. Ancak yetersizliklere rağmen Sanayi ve Maadin Bankası, ilk yatırım bankası olması açısından sonraki yıllara önemli bir bankacılık birikimini miras olarak bırakmıştır.

12

Tablo 6: Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın Katılımda Bulunduğu Ortaklıklar

YILLAR	ORTAKLIK ADI	TOPLAM SERMAYE(TL)	KATILIM (TL)
1923	UŞAK TERAKKİ-İ ZİRAAT A.Ş.	600.000	180.000
1924	MARAŞ ÇELTİK FABRİKASI T.A.Ş.	120.000	113.000
1924	AKSARAY AZM-İ MİLLİ T.A.Ş.	250.000	25.000
1925	ANKARA MİLLİ MENSUCAT A.Ş.	150.000	23.000
1925	KAYSERİ BÜNYAN HALI İPLİĞİ T.A.Ş.	175.000	165.300
1925	ISPARTA İPLİK FABRİKASI T.A.Ş.	175.000	100.000
1925	TOSYA ÇELTİK FABRİKASI T.A.Ş.	120.000	112.000
1925	KÜTAHYA ÇİNİ İŞLER T.A.Ş.	100.000	50.000
1925	MALATYA TEŞEBBÜSAT-I SİNAİYE T.A.Ş.	400.000	133.200
1925	ESKİŞEHİR LÜLETAŞI ŞİRKETİ	100.000	25.000
1925	TRABZON ELEKTRİK ŞİRKETİ	160.000	50.000
1925	İSTANBUL LİMAN İNHİSARI T.A.Ş.	500.000	56.000

1925	İZMİR LİMAN İNHİSARI T.A.Ş.	100.000	50.000
1925	TRABZON LİMAN İNHİSARI T.A.Ş.	50.000	5.000
1926	YALVAÇ TİCARET VE SANAYİ A.Ş.	130.000	50.000
1926	KİLİMLİ KÖMÜR MADENLERİ T.A.Ş.	400.000	40.000
TOPLAM		3.530.000	1.177.500

Kaynak: Oyal, 1981

Yine de bu dönemde Atatürk'ün isteği doğrultusunda 1926 yılında kurulan bir başka banka, Emlak ve Eytam Bankası'dır (Aydın, 2019: 76). Emlak ve Eytam bankası, daha çok Ankara'nın imarı görevini üstlenmek ve inşaat projelerini finanse etmek amacıyla kurulmuştur. Ayrıca eytam (yetimler) sandıklarında geçmişte kötü yönetilen fonlar da bu bankaya devredilerek yetimler lehine işletilmesi görevi bu bankaya verilmiştir. 1946 yılında Türkiye Emlak Kredi Bankası'na devredilinceye kadar Emlak Eytam Bankası faaliyetlerini sürdürmüştür.

Döneme özgü diğer bir uygulama ise yerel bankacılık faaliyetleridir. Yerel bankalar, genelde kurulduğu bölgedeki tarım sektörünün kredi ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmuş düşük sermayeli kuruluşlardır. Yerel bankalar genellikle İç Anadolu Bölgesi'nde kurulmuştur. Hatta Konya il merkezinin yanı sıra ilçe merkezlerinde bile yerel bankaların kurulduğu görülmektedir (Altay, 2010: 335). Yerel bankaların birçoğu, 1929 krizi ve şube bankacılığının yayılması ile birlikte misyonlarını tamamlayarak ilerleyen yıllarda kapanmıştır.

3.7. Para Politikası

1918 yılında Osmanlı Bankası'nın para basma yetkisi elinden alınmış, ancak Düyunu Umumiye idaresi ile yapılan anlaşma ile dört yıl boyunca 159 milyon TL banknot basılmış ve savaş sonuna kadar tedavüle sokulmuştur. 1922 yılında İzmir'de çıkan yangında 30 milyon TL banknot yanmış, cumhuriyet yönetimi, geriye kalan 130-140 milyon TL banknot ile 8-10 milyonluk madeni parayı devralmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'ndan intikal eden banknot, cumhuriyetin ilk yıllarında para bastırılmadığından dolayı 1927 yılı sonuna kadar tedavülde kalmıştır (Keyder, 1978: 212).

İlk Türkiye Cumhuriyeti banknotları 5 Aralık 1927 tarihinde dolaşıma çıkarılmıştır. Birinci Emisyon Grubu olan bu banknotlar, 1928 harf devriminden önce basıldığı için ana metinleri eski yazı Türkçe, küpürleri ise Fransızca olarak basılmıştır (Eroğlu, 2010: 26). Para arzındaki artış ve para politikalarındaki görünüm Tablo 7'de özetlenmiştir. Tablo 7'den görüldüğü gibi dolaşımdaki kağıt ve madeni para artışı yok denecek kadar az olmuştur. Para arzındaki artışın mevduatlardan kaynaklandığı görülmektedir. Banka kredilerinde de mevduata paralel bir artış gözlemlenmektedir.

Tablo 7: 1923-1929 Döneminde Parasal Göstergeler

YILLAR	DOLAŞIMDAKİ KAĞIT VE MADENİ PARA	BANKA MEVDUATI (VADELİ VE VADESİZ)	PARA ARZI (DOLAŞIMDAKİ PARA + BANKA MEVDUATI)	PARA ARZI İÇİNDE BANKA MEVDUATLARININ PAYI	BANKA KREDİLERİ
1924	156	76	232	33	123
1925	159	89	248	36	134
1926	159	117	276	42	145
1927	159	129	288	45	149
1928	165	171	336	51	191
1929	168	211	379	56	204

Kaynak: Tezel, 1986

Türk Lirası'nın değerinde de tam bir istikrar sağlanamamıştır. Lozan Antlaşması'nın gümrük tarifeleri hükümleri nedeniyle dış ticaret üzerinde gerekli hukuki düzenlemeler de yapılamayınca Türk Lirası'nın değeri dönem boyunca sürekli değer kaybetmiştir. Tablo 8'de Türk Lirası'nın sterlin karşısında yıllara göre değişimi özetlenmiştir. Tablo 8'den görüldüğü gibi Türk Lirası'nın değeri dönem boyunca erimiştir.

Tablo 8: 1919-1929 Yılları Arasında Türk Lirası'nın İngiliz Sterlini'ne Göre Değeri

YILLAR	1 Sterlin Eşdeğeri (Kuruş)
1919	361
1920	443
1921	605
1922	729
1923	763
1924	836
1925	892
1926	928
1927	945
1928	956
1929	1009

Kaynak: Derin, 1940

3.8. Maliye Politikası

Dönemin maliye politikasının özeti denk bütçedir. Bütçe açığı verip açığın borçlanma yoluyla kapatılması yoluna asla gidilmemiştir. Ayrıca fiyat istikrarının sağlanma mekanizmasının da denk bütçe olduğu benimsenmiştir. Bütçe gelirlerinin en önemli kalemi olan vergi gelirlerinde de aşar vergisinin kaldırılmış olmasına rağmen bütçede dengenin sağlanmış olması, maliye politikalarında elde edilen başarının önemli bir göstergesidir. Tablo 9'da 1926 ile 1929 yılları arasındaki bütçe değerleri verilmiştir. Tablodan görüldüğü gibi bütçe planlamalarının tamamı denk bütçe üzerine kurulmuştur. Gerçekleşen değerler ise harcama olarak sadece 1927 yılında planlan değeri aşmış ve bu yıldaki negatif büyümeye rağmen bütçe açığı verilmemiştir.

Tablo 9: 1926-1929 Yılları Arası Cari Fiyatlarla Bütçe Gelir ve Giderlerinin Tahminleri ve Gerçekleşmeleri (Milyon TL)

YILLAR	HARCAMA TAHMİNİ	GELİR TAHMİNİ	GERÇEKLEŞEN HARCAMA	GERÇEKLEŞEN GELİR	BÜTÇE DENGESİ
1926	190.2	190.2	172.2	180.4	+8.2
1927	194.5	194.6	198.9	202.2	+3.3
1928	207.2	207.2	201.1	205.1	+4.0
1929	220.4	220.5	213.4	215.6	+2.2

Kaynak: Öztürk ve Yıldırım, 2009

4. 1930 – 1938 DÖNEMİ

Türkiye ekonomisinde devletçilik uygulamaları aslında ideolojik bir tercih değil, dönemin koşulları gereği zorunluluktan kaynaklanmıştır. Önceki bölümde incelendiği üzere uygulanan özel teşebbüs merkezli iktisat politikaları sonucunda hedeflenen sanayileşme düzeyi yakalanamamıştır. Lozan Anlaşması'nın iktisadi hükümleri gereği yerli sanayi de tam olarak korunamamış ve sanayi lehine bir iktisadi yapı değişikliği sağlanamamıştır. Ayrıca etkin bir burjuvazi sınıfının olmayışı ve verilen teşviklerin sanayi dışına kayması da devletçi politikalara geçişin nedenleri arasındadır. Son olarak 1929 ekonomik krizinin yansımaları nedeniyle yaşanan ekonomik dengesizliklerin giderilmesinin mevcut politikalarla sağlanamayacağı düşüncesi, devletçiliğin benimsenmesinde önemli rol oynamıştır. Esasen incelenen dönemdeki devletçilik anlayışı, İzmir İktisat Kongresi'nde üzerinde durulan sanayileşme hedefine yöneliktir. Sanayileşme çabası cumhuriyetin kurulmasından itibaren vardır ancak yaşanan olumsuz gelişmeler nedeniyle sanayileşmenin devlet eliyle yürütülmesi anlayışının öne çıkması devletçiliğin özünü oluşturmaktadır. Devletçilik anlayışı genel olarak sanayileşmeye yönelik olduğundan bu bölümde genel olarak sanayi politikaları üzerinde durulacaktır. Öncelikle 1930 ve 1931 yılları ile sonraki dönemi birbirinden ayırmak gerekir. 1930 ve 1931 yılları devletçi ekonomiye geçiş dönemini ifade etmektedir. Bu yıllarda iç ekonomiye dönük bir müdahale yapılmamış, dış ticaret ve kambiyo rejimlerinin denetimi yoğunlaştırılmıştır. Kambiyo piyasalarını denetim altına alan, giderek bu işlemleri 1930 yılında kurulan Merkez Bankası'na devreden ve kambiyo rejimini kararnamelerle düzenleme yetkisini hükümete veren mevzuat bu yıllara aittir (Boratav, 2015: 67).

Para politikaları bağlamında önceki bölümde açıklandığı gibi Türk Lirası'nın değerinin sürekli düşmesine karşı önlem alınması gerektiği de 1930 yılının önemli bir gündemini oluşturmuştur. Özellikle ödemeler dengesi açıkları acilen bir Merkez Bankası kurulma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu anlayış doğrultusunda öncelikle 20 Şubat 1930'da 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu kabul edilmiş, 11 Haziran 1930 tarihinde ise 1715 sayılı yasayla Merkez Bankası kurulmuştur (Oktar, 1998: 245). Dönem boyunca para politikası sağlam ve istikrarlı bir para anlayışına dayandırılmıştır. Maliye politikasında ise denk bütçe anlayışı hakim olmuş, önce gelirin sağlanması, daha sonra harcanması anlayışı hakim olmuştur (Eroğlu, 2007: 67).

İç ticaret ve piyasalar üzerinde de bu dönemde önemli müdahaleler görülmektedir. Özellikle tarım sektörü üzerinde devlet denetimi sağlanmaya çalışılmıştır. 1932'de Ziraat Bankası'na direkt çiftçiden buğday alma yetkisi verilmiştir. Böylece tarımsal ürünlerde yaşanan fiyat düşüşlerinin engellenmesi hedeflenmiştir. 1934 yılında Buğdayı Koruma Kanunu çıkarılmış böylece tüketicinin ödediği fiyat ile çiftçinin eline geçen para arasındaki farkın bir bölümünün devlete aktarılması amaçlanmıştır. Ayrıca çiftçi üzerindeki tefeci baskısının azaltılması amacıyla 1935 yılında Çiftçi Kredi Kooperatifleri kurulmuştur. Tüm bu politikalar ile hem tarımsal ürün fiyatlarının düşüşünü önlemek hem de tarım piyasasında oluşan rantların devlete aktarılmasını sağlamak hedeflenmiştir (Boratav, 2015: 69-70).

Yukarıda açıklanan tüm iktisat politikalarının temelinde ise sanayileşmeye yönelik büyüme hedefi yatmaktadır. Devletçi politikanın özünü sanayileşme çabası oluşturmaktadır.

4.1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Sanayi planının hazırlanmasına yol açan gerekçeler, ekonomik birlikteliğin sağlanması ve ülkede üretilemeyen malların imalatının sağlanmasıdır. Böylece sanayileşme hareketlerinin hızlandırılması hedeflenmektedir (Kutay, 1939: 50).

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı oluşturulurken ihracat hedefi konmamıştır. Bakır ve kükürt bu konuda istisna tutulmuştur. Bakır ve kükürt, ülkede çok miktarda bulunmaktadır. Bu nedenle yerli talep tamamen karşılanabilmekte ve yurtdışı pazarlarda büyük rekabet avantajı elde edilebilmektedir. Bu nedenle bu iki malın ihracat için özel olarak üretilmesi planlanmıştır.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planındaki sanayi kolları; mensucat, madencilik, selüloz, seramik ve kimya sanayii olarak planlanmıştır. Bu alanlarda yapılacak yatırımların finanse edilmesi ve üretimin aksamaması için etkin bir bankacılık sistemi de Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde kurulmuştur (Gökçen, 1998). Aynı zamanda sanayi kuruluşu da olan Sümerbank ile madencilik sektörünü desteklemek üzere Etibank bu dönemde kurulmuştur. Halk Bankası da bu çerçevede Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı doğrultusunda faaliyetlerine başlamıştır.

4.2, İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın çok başarılı bir şekilde hazırlanması ve hedeflerin tutturulması nedeniyle 1936 yılında İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmıştır. Sanayileşme yönünde yeni fabrikaların açılması planlanırken, diğer yandan sanayi okulları açılarak sanayinin ihtiyaç duyacağı insan gücünün yetiştirilmesi de hedeflenmiştir. Ayrıca sanayide çalışacak personelin yurtdışında eğitilmesi de plan içinde yer almıştır (Gökçen, 1998). İkinci Beş yıllık Sanayi Planına göre öncelik verilecek sektörler; madencilik, elektrik santralleri, yakacak sanayii, toprak sanayii, gıda, kimya, mihaniki ve denizcilik şeklindedir (Kutay, 1940: 502).

Gerek birinci planda gerekse ikinci planda büyük sermaye ve yüksek nitelikli teknoloji gerektiren alanlarda özel sektörün bulunması planlanmamıştır. Ancak bunların plan harici alanlarda faaliyetleri konusunda müdahale yapılmamıştır. Uygulanan iktisat politikalarında özel sektör hiçbir zaman dışlanmamıştır. Ancak buradaki temel, özel teşebbüsün milli sermayeyi israf etmemesi ve milli çıkarlarla uyumlu bir şekilde faaliyette bulunmasıdır. Özel teşebbüsün gelişmesini hızlandırmak için de sanayileşmemizde önemli rol oynamış olan teşviki sanayi kanunun revize edilmesi çalışmaları başlatılmıştır. Böylece devlet eliyle sanayileşme sağlanırken, diğer taraftan da özel sektörün gelişmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Nitekim Atatürk de iktisadi devletçiliği şu şekilde tanımlamaktadır (Aydemir, 1988: 448):

'Bizim takibini muvafık gördüğümüz devletçilik prensibi bütün istihsal ve tevzi vasıtalarını fertlerden alarak, milleti büsbütün başka esaslar dahilinde tanzim etmek gayesini güden ve hususi ve ferdi teşebbüs ve faaliyetlere meydan bırakmayan sosyalizm prensibine dayanan kollektivist komünizm gibi bir sistem değildir. Bizim takip ettiğimiz devletçilik, ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar milleti feraha, memleketi mamuriyete erdirmek için, milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde -bilhassa iktisadi sahada- devleti fiilen alakadar etmektir.'

4.3. Devletçi İktisadi Politikaların Sonuçları

Tablo 10'da sektörlere göre GSMH tutarları ve sektörlerin toplam GSMH içindeki payları özetlenmiştir. Tablodan görüldüğü gibi dönem sonunda tarımın payı %45.5'tan %42'ye düşmüştür. Sanayinin payı ise dönem sonunda %11.1'den %16.4 seviyesine yükselmiştir. Hizmet sektörünün payında hemen hemen hiç değişiklik olmamıştır. Bu sonuçlara göre, uygulanan devletçi iktisadi politikaların amacına ulaştığını ve sanayileşme yönünde bir eğilimin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Sanayi payının bir önceki yıla düşüş gösterdiği tek yılın 1936 yılı olduğu görülmektedir. Buna rağmen 1936 yılında da sanayi GSMH artmış, sanayinin toplam içindeki payının artışı tarımsal üretimdeki görece artıştan kaynaklanmıştır.

Tablo 10: Sektörlere Göre GSMH (Milyon TL) ve Yüzde Payları

YILLAR	TARIM GSMH	TARIM YÜZDE PAYI	SANAYİ GSMH	SANAYİ YÜZDE PAYI	HİZMETLER GSMH	HİZMETLER YÜZDE PAYI
1930	718.7	45.5	176.1	11.1	685.7	43.4
1931	627.6	45.1	171.2	12.3	592.8	49.8
1932	467.1	39.9	161.4	13.8	542.7	46.3
1933	425.9	37.3	181.5	15.9	534.0	46.8

1934	414.2	34.1	214.2	17.6	587.7	46.3
1935	461.9	35.3	232.6	17.8	615.5	47.0
1936	730.1	43.1	258.5	15.3	706.4	41.7
1937	737.2	40.1	293.1	16.2	776.2	43.0
1938	759.5	42.0	311.4	16.4	824.8	43.5

Kaynak: İstatistik Göstergeleri, 1923-1995, DİE Yayını, No:1883, Ankara, 1996

Tablo 11’de bazı makroekonomik göstergeler dönemler itibariyle verilmiştir. Tablo incelendiğinde öncelikle devletçi dönemde dış ticaretin olumlu bir noktaya geldiği görülmektedir. Dönem boyunca Türkiye ekonomisi cari fazla vermiştir. Ayrıca dünya ekonomileri büyük ekonomik krizin etkileriyle uğraşırken bu dönemde Türkiye ekonomisi toparlanma ve sanayileşme eğilimine girebilmiştir. Yatırım oranları da dönem boyunca artmış, bir başka ifadeyle kaynaklar israf edilmeyerek yatırımlara yönlendirilmiştir. Tablodan görülen bir başka olumlu gösterge ise dönem sonu itibariyle milli gelirdeki ithalat payının %10.9’dan %6.6 seviyesine düşürülebilmiş olmasıdır. Hem kaynakların verimli kullanılması hem de sanayi üretiminin ithalatın yerine geçmesi ithalat payının düşmesine neden olmuştur.

Tablo 11: Bazı Makroekonomik Göstergeler

Göstergeler	1923-1929	1930-1932	1933-1939
Milli Gelir Büyüme Hızı (% Ortalama)	10.9	1.5	9.1
Sanayi Büyüme Hızı (%)	8.5	14.8	10.2
Milli Gelirde Yatırım Payı (%)	9.1	9.7	10.7
Milli Gelirde İthalat Payı (%)	14.5	8.9	6.6
Dış Ticaret Dengesi (Milyon TL)	-56.6	+6.6	+12.4

17

Kaynak: Boratav, 1982

Son olarak özel sektör işletmelerinin durumunu incelemek üzere Tablo 12’te kurulan işletme sayıları özetlenmiştir. Tablodan görüldüğü gibi özel sektör tarafından en fazla işletmenin açıldığı dönem devletçi politikaların uygulandığı dönem olmuştur. Ayrıca bu dönemde açılan işletmelerin büyük çoğunluğunu sanayi işletmeleri oluşturmaktadır.

Tablo 12: Kuruluş Yıllarına Göre Özel Sektör İşletmelerinin Sektörlere Göre Dağılımı

Yıllar	Toplam İşletme Sayısı	Tarım (%)	Sanayi (%)	Mali Hizmet (%)
1911-1920	26	92.3	7.7	-
1921-1930	37	16.2	64.9	18.7
1931-1940	62	4.8	91.9	3.2

Kaynak: Soral, 1974

5. SONUÇ

Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün önderliğinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu’ndan ekonomik miras olarak hemen hemen hiçbir iktisadi varlık devralamamıştır. Osmanlı’nın sanayi mirası; hurda haline gelmiş Feshane, Bakırköy Bez Fabrikası, Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası, Hereke Kumaş ve Şayak Fabrikası gibi devlete ait birkaç kuruluş ile bazı yabancı şirketlerdir. Uzun yıllar süren savaşlar ve asker ihtiyacı nedeniyle Türk müteşebbisler tarafından

kurulan işletmeler ise sınırlı sayıdadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi deneyimleri genç Türkiye Cumhuriyeti için en zengin mirası oluşturmuştur. Atatürk ve cumhuriyeti kuran kadro, bu deneyimler ışığında Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecini çok iyi analiz edebilmiştir. Özellikle Osmanlı'nın merkantilizm ve sanayi devrimi süreçlerine girememesi ve bu süreçlerde bir açık pazar olarak yer alması nedeniyle Avrupa ülkeleri karşısında geriye düşmesi, cumhuriyet kadrolarını sanayileşme hedefine ödünsüz olarak yöneltmiştir. Ayrıca Osmanlı'nın son döneminde uluslararası finans kapitalin pençesine düşmüş olması, cumhuriyet kadrolarının para ve maliye politikalarının belirlenmesinde etkili olmuştur. Osmanlı borçlarının önemli bir kısmını da devralan Türkiye Cumhuriyeti, iktisadi kalkınma yolculuğuna en baştan borçlu olarak başlamıştır.

Genç cumhuriyetin ilk iktisadi başarısı Lozan Antlaşması'nda kapitülasyonların tamamen kaldırılması olmuştur. Ancak aynı Lozan Antlaşması'nda bulunan bazı hükümler Türkiye'nin aleyhine olmuş, özellikle gümrük vergisi düzenlemeleri nedeniyle yeni kurulan sanayinin korunmasına yönelik araçlardan yoksun kalmıştır. Türkiye'nin içinde bulunduğu diğer olumsuz koşullar ise etkili bir burjuvazi sınıfının olmayışı, sermaye birikiminin yetersizliği ve eğitilmiş işgücünün yetersizliği olarak özetlenebilir. Tüm bu olumsuzluklara rağmen Atatürk ve arkadaşları sanayileşme hedefinden vazgeçmemiş ve gerekli atılımlar yapılmıştır. Bir yandan da toplumsal gelişme, eğitim, kültür alanında ilerleme kaydedilmeye çalışılmış ve çok yönlü bir kalkınma sürecine girilmiştir. Dönemin belirtilen koşulları gereği 1923 ile 1929 yılları arasında liberal bir ekonomi anlayışı egemen olmuş ve özel sektörü sanayi yatırımlarına teşvik edici politikalar uygulanmıştır. Teşviki Sanayi Kanunu çıkarılmış, İş Bankası ve Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuş, çeşitli mekanizmalarla özel sektörün sanayi yatırımlarına yönelmesi özendirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde önemli başarılar elde edilmiş ve çok sayıda fabrika açılabilmiştir. Ancak yukarıda belirtilen nedenler ve 1929 ekonomik krizi sebebiyle sanayileşmede hedeflenen düzeye ulaşılamamıştır.

1930 yılından sonra ise devlet, iktisadi hayat içinde daha fazla yer almak zorunda kalmıştır. Özellikle sürekli dış açık veren, Türk Lirası'nın sürekli değer kaybettiği, tarımsal ürün fiyatlarının düşüşe geçtiği, sanayileşme hedefinin tutturulamadığı ve hammadde ihraç edip bitmiş mamul ithal eden ekonomik yapının hızlı bir şekilde dönüştürülmesinin yolu devletçi ekonomik politikalarda aranmıştır. 1929 ekonomik krizi de devletçiliğe geçişi hızlandırmıştır. Merkez Bankası'nın kuruluşu, Türk Parasının Değerini Koruma Kanunu'nun kabulü, belirlenen sektörlerde sanayi yatırımlarının hızla yapılması, tarım sektörünün desteklenmesi, Sümerbank ve Halk Bankası'nın kurulması gibi atılımların hepsi bu yıllarda gerçekleşmiştir. Dönem sonuna gelindiğinde, yani 1938 yılında artık Türkiye Cumhuriyeti sanayileşme eğilimine girmiş, cari fazla veren, denk bütçe politikasını yürütebilen, istikrarlı ve güçlü bir Türk Lirası'na sahip bir ekonomik yapıya kavuşmuştur. Türkiye'de uygulanan devletçi iktisadi politikalar, özel sektöre karşı uygulanan politikalar olmamıştır. Nitekim en fazla özel sektör işletmesinin açıldığı yılların 1933-1939 yılları arası olduğu görülmektedir.

Bu çalışma ile Atatürk dönemi iktisat politikaları incelenerek bu konuda yapılacak spesifik çalışmalara bir temel oluşturmaya çalışılmıştır. 1912 Balkan Savaşı'ndan itibaren 10 yıldan fazla aralıksız savaşan bir milletin kalkınma çabasının ulaştığı başarının ayrıntıları araştırılmaya değerdir. Hem iktisatçıların hem de tarihçilerin ortak çaba ile yürüteceği çalışmalar döneme ait bilinmeyenleri açığa çıkarmak bakımından faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aksu, L. (2006), "Atatürk Dönemi (1923-1938) Para ve Kambiyo Politikası", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı:160, Ocak-Şubat, ss.111-132.
- Altay, N. O. (2010). "Türkiye'de Liberal Politikaların Bankacılık Sektörüne Etkileri (1847- 1979)", *Ege Akademik Bakış*, Cilt: 10 Sayı:1, s. 319-350
- Aydın, S. (2019), Konut Sorununa Devletin Müdahale Aracı Olarak Emlak Bankası, *Eğitim Bilim Toplum Dergisi / Journal of Education Science Society Cilt / Volume:17 Sayı / Issue:66 Bahar /Spring, Sayfa / Pages: 74-107*

- Baskıcı, M. M. (2005). *1800-1914 Yıllarında Anadolu'da İktisadi değişim*, Turhan Kitabevi, Ankara
- Berkes, N. (2013). *Türkiye İktisat Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- Boratav, K. (1982). *Türkiye'de Devletçilik*, Savaş Yayınevi, Ankara
- Boratav, K. (2015). *Türkiye İktisat Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara
- Buluş, A. ve Mercan, B. (2002). Son Dönem Osmanlı İktisat Politikaları. *Liberal Düşünce*, Güz(28), 247-256.
- Coşkun, A. (2003), "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi", *Atatürkçü Düşünce Dergisi*, Sayı:4, Kasım, ss.72-77
- Derin, H. (1940), *Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul, Sayfa 151
- DİE (1996), *İstatistik Göstergeleri (1923-1995)*, DİE Yayını, No: 1883, Ankara
- Doğan, M. (2013). Türkiye Sanayileşme Sürecine Genel Bir Bakış, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı 28
- Dura, C. v Altıparmak, A. (2000). 1838 Osmanlı İngiliz Ticaret Antlaşması: Nedenleri ve Sonuçları. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(16), 17-30.
- Eroğlu, N. (2007), Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938), *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 2, 63-73
- Eroğlu, N. (2010), Atatürk Dönemi Para Politikaları (1923-1938), *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 28, Sayı 1, 23-36
- Gomes, L. (1987) *Foreign Trade and The National Economy: Mercantilist and Classical Perspectives*, Macmillian Press, London
- Gökbunar, A. (2007). Celali Ayaklanmalarının Maliye Tarihi Açısından Değerlendirilmesi. Yönetim ve Ekonomi: *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14 (1) , 1-24. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/yonveek/issue/13686/165616>
- Gökçen, A.M. (1998), Cumhuriyet Döneminde İktisadi Gelişme, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı:23-24, Cumhuriyet Özel Sayısı V, ss.3255-3269.
- Hafta, D. M. (1964) *Critics of Mercantilism in France: 1751-1789: The Industrial Reformers*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Yale University.
- İnalçık, H. (2000) *İmtiyâzât. İslam Ansiklopedisi içinde* (C.22, ss.245-252). Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul
- Kazgan, G. (2002). *Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Bs. İstanbul.
- Kazgan, H. (1982), *Sanayi Tarihi*, İTÜ Matbaası, İstanbul
- Kazgan, H. (2005). *Galata Bankerleri*, Orion Yayınevi, Ankara.
- Kazgan, H. (2005). *Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali*, Roma Yayınları Ekonomi Dizisi, Ankara.
- Keyder, Ç. (1978), 1923-1929 Döneminde Para ve Kredi, *ODTÜ Gelişme Dergisi Özel Sayısı, Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar*
- Keyder, Ç. (1982), *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye, 1923-1929*, İstanbul Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Keyder, Ç. (2008), *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kıray, E. (1995), *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Koçtürk, O.M. ve Gölalan, M. (2010), 1923-1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi, *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik* 45(2), 48-65

- Kutay, C. (1940), *Celal Bayar*, Kenan Basımevi, İstanbul. s. 502.
- Maillet, J. (1983), *18. Yüzyıldan Bugüne İktisadi Olayların Evrimi*, Çeviren: Ertuğrul Tokdemir, Remzi Kitabevi, İstanbul
- Oyal,E. (1981), Karma Girişimlerde Kamu Katılımları ve Türkiye’deki Uygulama, *Todaie Yayını*,
- Öztürk, S. ve Yıldırımaz, F. (2009), Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Çöküşü ve Atatürk Dönemi İktisat Politikaları, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 10, Sayı 2, 145-165, Sayfa 156*
- Özvar, E. (2003), *Osmanlı Maliyesinde Malikane Uygulaması*, Kitabevi Yayınları, İstanbul
- Pamir, A. (2002) Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti’ne Etkileri, *Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 51, Sayfa 2*
- Pamuk, Ş. (2009). *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme (Seçme Eserleri II) (2 b.)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul
- Parasız, İ. (1998), *Türkiye Ekonomisi, 1923’den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (1973), *50. Yılda Türk Sanayii*, Ankara
- Soral, E. (1974). *Özel Kesimde Türk Müteşebbisleri*, İTİA Yayını, Ankara, s.30.
- Tabakoğlu, A. (2016). *Osmanlı Mali Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul
- Tamzok, N. (2008), “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminden Çok Partili Döneme Madencilik Politikaları, 1861-1948”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, LXIII/4, s. 179-204*.
- Taşkın, M. M. (2003) 1923-2003 Döneminde Türkiye Cumhuriyeti’nin Dış Ticaret Politikaları, *Dış Ticaret Dergisi, Özel Sayı: 131-152*
- Tezel, Y. (1986), *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yayınları, Ankara, Sayfa 111
- TUIK (2020), *Yıllara Göre Dış Ticaret*, , www.tuik.gov.tr Erişim 31 Ağustos 2020
- Yardımcı, M.E., Oflaz, E., Menecler, O. (2020), Tarihsel Süreçte İltizam Sisteminin Sosyo Ekonomik Etkileri; Devlet Erkinin Kişisel Kullanımı “Mültezim”, *Düzce İktisat Dergisi, 1(1), 57-68*